

**LARYSA A. KUTIŁOWA, IRAIDA W. NAM,
NATALIA I. NAUMOWA, WŁODZIMIERZ A. SAFONOW**

**POLACY W GUBERNI TOMSKIEJ.
KRONIKA ŻYCIA SPOŁECZNEGO
I KULTURALNEGO (1893-1919)**

Ludność polska Syberii na początku XX wieku składała się z mieszkańców, wśród których większość stanowili byli zesłańcy i ich potomkowie, z przesiedlonych chłopów oraz z osób przybyłych na Syberię w poszukiwaniu zatrudnienia. W latach I wojny światowej syberyjska Polonia powiększyła się ewakuowanych ze strefy działań frontowych, uchodźców i jeńców wojennych. Polacy z reguły mieszkali na wsi, chociaż część z nich osiedlała się w miastach. Pod względem wyznaniowym Polacy byli katolikami, zatem ośrodkiem ich życia społecznego, zwłaszcza we wczesnym okresie samoorganizacji, były parafie rzymskokatolickie. Powstawały przy nich towarzystwa dobroczynne, które skupiały także katolików innych narodowości. W 1893 roku przy tomskim kościele katolickim powstało Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynne. Jego zadaniem było udzielanie pomocy katolikom, którzy znaleźli się w potrzebie. Towarzystwo prowadziło nie tylko działalność dobroczynną (miało pod swoją opieką szkołę, w której w 1908 roku uczyło się 32 chłopców i 31 dziewczynek, oraz ochronkę dla sierot), ale również kulturalno-oświatową. Wszystkie organizowane przez towarzystwo wieczory artystyczne, koncerty, spektakle odbywały się z reguły w języku polskim, z wykorzystaniem polskich strojów narodowych. W ciągu trzech lat istnienia Towarzystwa (1895-1898) liczba jego członków wzrosła 25-krotnie, miało 6 członków honorowych i 156 rzeczywistych. Na budowę sierocińca Towarzystwo zebrało 10 755 rubli.

Innym przykładem może być powstałe w Nowonikołajewsku (obecnie Nowosybirsk) w wyniku starań proboszcza kościoła katolickiego Polskie Towarzystwo Dobroczynne św. Józefa, którego zadania były takie same jak Tomskiego Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynnego. W 1909 roku wydarzeniem w życiu religijnym polskich katolików stał się przyjazd na Syberię biskupa Jana Cieplaka. Odwiedził on Omsk, Kurgan, Nowonikołajewsk, Tomsk, Irkuck i inne miasta Syberii. Jak znaczące było to wydarzenie w życiu katolików świadczy fakt, że na przyjazd biskupa droga od dworca do kościoła została usłana kwiatami.

Rok 1909 wyróżnił się szczególnie ważnymi wydarzeniami w życiu religijnym polskich katolików. Na podstawie umowy między rządem rosyjskim i Kościołem rzymskokatolickim na Syberii w tym właśnie roku utworzono diecezję rzymskokatolicką z siedzibą w Omsku.

Oprócz organizacji wyznaniowych na Syberii działały jednocześnie świeckie organizacje kulturalno-oświatowe i towarzystwa dobroczynne. Ich powstanie było uwarunkowane dążeniem Polaków do jedności narodowej, które stało się wyraźne w warunkach zesłania. Na przykład w 1907 roku w Tomsku w Instytucie Technologicznym w środowisku polskich i litewskich studentów powstało polsko-litewskie ziomkostwo, którego celem było udzielanie pomocy miejscowym polskim i litewskim studentom oraz działalność kulturalno-oświatowa wśród miejscowej ludności. Stowarzyszenie to regularnie organizowało wieczory dobroczynne prowadzone w języku polskim i litewskim.

Działalność pomocowa Polaków rozwinęła się najbardziej w latach I wojny światowej. Było to związane przede wszystkim z tym, że wielkie masy ludzi znalazły się w strefie działań wojennych. Organizacje narodowe musiały więc udzielać wszechstronnej pomocy osobom, które ucierpiały na skutek wojny, rodzinom żołnierzy i uchodźcom. Już pod koniec 1914 roku w Tomsku i Barnaulu pojawiły się oddziały Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Do listopada 1916 roku oddziały tego towarzystwa utworzono także w innych miastach w guberni tomskiej: Kainisku, Tatarsku i Nowonikołajewsku. Poza wspomnianym towarzystwem powstawały również inne stowarzyszenia prowadzące działalność kulturalno-oświatową i filantropijną. Na przykład w Nowonikołajewsku w 1916 roku utworzono Polskie Towarzystwo Dobroczynne „Ogniwo”. Dzięki działalności polskich organizacji możliwe było udzielanie pomocy Polakom, którzy ucierpieli na skutek wojny. Pod opieką Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny w 1915 roku znajdowało się 657 polskich uchodźców, przy towarzystwie pracował felczer, powstała szkoła, w której uczyło się 140 dzieci uchodźców. W tym samym roku w Tomsku Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynne otworzyło specjalnie dla dzieci uchodźców polską szkołę. W 1916 roku dwa polskie stowarzyszenia w Tomsku miały pod swoją opieką 1232 polskich uchodźców. Do początku 1917 roku było już w guberni tomskiej 3454 Polaków-uchodźców. W tym okresie działalność narodowa Polaków na Syberii koncentrowała się nie tylko na organizacjach i stowarzyszeniach narodowych, lecz także przejawiała się w wydawaniu prasy w języku polskim. W 1916 roku w Nowonikołajewsku zaczęto wydawać tygodnik w języku polskim „Głos Syberii”, a po jego zamknięciu – „Nowonikołajewski Listek”.

Tak więc o ile pod koniec XIX wieku życie Polaków na Syberii koncentrowało się wyłącznie wokół ośrodków religijnych, o tyle w przededniu 1917 roku coraz bardziej konsolidowało się wokół instytucji kulturalnych. Po etapie samoorganizacji na poziomie działalności kultu-

ralno-oświatowej i filantropijnej Polacy zaczęli zbliżać się do etapu samokształtowania narodowo-politycznego i tworzenia partii politycznych oraz regionalnych struktur organizacyjnych.

Po rewolucji lutowej 1917 roku, kiedy odrodziło się odwieczne marzenie Polaków o niepodległości narodowej, wyraźnie ożywiło się życie społeczno-polityczne i kulturalne Polonii zarówno na Syberii, jak i w całej Rosji. W wielu miejscach zaczęły powstawać organizacje i stowarzyszenia o różnym ukierunkowaniu (kulturalno-oświatowe, dobroczynne, wojskowe, zawodowe, polityczne itp.), które prowadziły aktywną działalność. W marcu 1917 roku w Nowonikołajewsku powstał Polsko-Litewski Związek Narodowy – organizacja, której celem była „walka o niepodległość Polski i Litwy na republikańsko-demokratycznych zasadach”. W maju w Tomsku utworzono Polski Dom Ludowy, a w czerwcu w Nowonikołajewsku „Ognisko polskie”.

Cechą szczególną polskich organizacji o charakterze politycznym na Syberii było to, że środowiska polskie dzieliły się głównie na dwa obozy: zbliżony do lewicowych kadetów obóz liberalno-demokratyczny, do którego ciążyły również grupy PPS-„Fracji” i niektórzy działacze PPS-Lewicy, oraz obóz socjaldemokratyczny (bolszewicki), do którego skłaniali się członkowie SDKPiL i część lewicowców. Do kierunku liberalno-demokratycznego zaliczał się między innymi Polski Klub Demokratyczny w Tomsku i Polsko-Litewski Związek Narodowy w Nowonikołajewsku. Na początku 1918 roku w Nowonikołajewsku powstała organizacja o orientacji liberalno-demokratycznej – Komitet Wykonawczy polskich organizacji społecznych i partii politycznych. Polscy liberałowie w tomskiej guberni nie dążyli więc do tworzenia własnych struktur partyjnych, lecz uznawali za sprawę priorytetową zjednoczenie pod ich wpływem wszystkich tutejszych Polaków.

Tendencje zjednoczeniowe w początkowym okresie były charakterystyczne również dla ruchu socjalistycznego. Na przykład w Tomsku zjednoczona organizacja polskich socjalistów – Polski Socjalistyczny Komitet Koalicyjny – powstała już 25 marca 1917 roku. Organizacja ta utrzymywała kontakty z piotrogrodzkim komitetem PPS-Lewicy. Pod koniec kwietnia na wzór organizacji działającej w Tomsku powstał w Nowonikołajewsku Polski Komitet Socjalistyczny, w którym przeważające wpływy mieli lewicowcy. Wraz z nasilaniem się w kraju tendencji rewolucyjnych polskie zjednoczenia socjalistyczne stopniowo odchodzą na lewo. Ich samorozwiązanie nastąpiło na przełomie 1917 i 1918 roku.

Przewycięzeniu tendencji zjednoczeniowych wśród Polaków-socjalistów towarzyszyło tworzenie jednorodnych pod względem politycznym organizacji i grup PPS-„Fracji”, PPS-Lewicy i SDKPiL. W Tomsku, gdzie Polski Socjalistyczny Komitet Koalicyjny został zlikwidowany 24 lutego 1918 roku, na jego miejsce postanowiono powołać sekcję

Polskiej Partii Socjaldemokratycznej. W Tomsku i Nowonikołajewsku tworzono również grupy PPS-Lewicy.

Między tymi ugrupowaniami politycznymi w warunkach rewolucji i wojny domowej trwała walka o wpływy wśród Polaków na Syberii. Największą wagę przywiązywano do pracy wśród tymczasowego kontyngentu ludności polskiej (uchodźców, wojskowych i jeńców wojennych), który miał w przyszłości wrócić do kraju i budować niepodległe państwo polskie. Szczególnie gorące spory toczono w kwestii utworzenia z żołnierzy polskich odrębnej armii polskiej w Rosji. Podjęcie tego kroku – jak twierdzi polski historyk G. Bagiński – „uratowałyby żołnierzy-Polaków przed bolszewizacją w szeregach armii rosyjskiej”. Podstawą formowania polskich jednostek wojskowych były związki polskich żołnierzy, które w Tomsku i Nowonikołajewsku powstały już w kwietniu-maju 1917 roku.

Przewrót październikowy w Piotrogradzie spowodował jeszcze większe podziały w szeregach Polaków. Grupy SDKPiL i część lewicowców z zadowoleniem powitały nastanie władzy radzieckiej. Pozostali odnieśli się do objęcia władzy przez bolszewików zdecydowanie negatywnie i zajęli neutralne stanowisko w stosunku do wydarzeń w Rosji, twierdząc, że „w imię przyszłości Polski należy oszczędzać swoje siły, nie angażować się w wydarzenia w Rosji, zachowywać neutralność wobec wszystkiego, co się w niej dzieje”.

Po Październiku z nową siłą odrodziła się walka o wpływ na uchodźców. W tym celu w listopadzie 1917 roku na II Wszechrosyjskim Zjeździe Uchodźców powołano Zarząd Centralny Związku Uchodźców w Rosji. Jego zadaniem była reorganizacja stowarzyszeń uchodźców „na zasadach demokratycznych”, czyli – jak należy rozumieć – „na zasadach radzieckich”. W terenie zalecano tworzyć rady uchodźców, wybierane przez zgromadzenia lub zjazdy uchodźców. Wybory do rady polskich uchodźców w Tomsku i Nowonikołajewsku przyniosły zwycięstwo polskim socjalistom. Walka toczyła się również o wpływy na żołnierzy-Polaków. Główny Polski Komitet Wojskowy w Rosji wezwał 31 października do zachowania neutralności i sformowania z polskich wojskowych samodzielnych polskich formacji. W terenie, a więc również na Syberii, zadanie to, podobnie jak wcześniej, realizowały związki polskich wojskowych.

W warunkach wojny domowej powstawały organizacje, pretendujące do reprezentowania i obrony interesów wszystkich Polaków: Komitet Narodowy Polski na Syberię i Rosję (KNP) i Polski Komitet Wojskowy (PKW). KNP podlegający Komitetowi Narodowemu Polski w Paryżu wziął na siebie opiekę nad ludnością cywilną. PKW zajmował się formowaniem polskiego wojska na Syberii i organizował pomoc dla rodzin wojskowych. Pełnomocnicy tych komitetów (delegatury) wysyłani byli do ośrodków powiatowych i gubernialnych. Np. pełnomocnikiem KNP

na okręg tomski był R. Górski, przedstawicielem PKW w Tomsku był T. Neuwelt, a w Kaińsku R. Cegielski. KNP i PKW zobowiązywały się do opieki konsularnej nad polską ludnością na Syberii i Dalekim Wschodzie i utrzymywały kontakty z miejscowymi władzami. Obydwa komitety zajmowały się także przygotowaniem do powrotu Polaków do kraju i miały znaczący wpływ na nastroje Polaków na Syberii. Kształtowały one także nastroje patriotyczne w stosunku do Polski – „wszystko dla niej, wszystko dla sławy i siły zjednoczonej ojczyzny”. Organizowano polskie oddziały wojskowe złożone i zbierano wśród Polaków „podatek narodowy”. Komisje dobroczynne i stowarzyszenia pomocy dla wojska tworzyły punkty żywieniowe, stołówki, schroniska dla uchodźców, pomagały w znalezieniu pracy, przy przeprowadzkach, wypłacały zasiłki pieniężne. Do takich organizacji należały np. Polska Komisja Ratownicza przy PWK w Nowonikołajewsku czy Komitet Pomocy Polskim Wojskowym w Tomsku. Tworzenie wojska polskiego miało miejsce głównie na Zachodniej Syberii, gdzie ośrodkiem był Nowonikołajewsk. Wszystkie polskie oddziały zostały zjednoczone pod dowództwem mjr. Waleriana Czumy. W końcu 1919 r. liczyły one 14 tysięcy. W celu pobudzenia patriotyzmu organizowano nabożeństwa i uroczystości dla uczczenia ważnych dla Polaków dat (bitwy pod Grunwaldem, Konstytucji 3 Maja) i wybitnych postaci polskiej historii (Tadeusza Kościuszki) oraz współczesnych (Józefa Piłsudskiego i Józefa Hallera).

W życiu społecznym i kulturalnym uczestniczyły wszystkie warstwy polskiego społeczeństwa. Działały różne stowarzyszenia m.in. harcerskie (w Barnaule, Nowonikołajewsku, Kaińsku). Główna organizacja harcerska mieściła się w Nowonikołajewsku, gdzie działała rada złożona z pięciu członków i funkcjonowały kursy instruktorskie. Aktywną działalność prowadziły również kobiety. W Tomsku Polki Wężer i Proszkowska były organizatorkami Towarzystwa Pomocy dla Armii Polskiej.

Obraz ten dopełniają polskie stowarzyszenia i banki. W Tomsku pod koniec 1918 r. otwarto Syberyjsko-Polskie Stowarzyszenie Konsumentów pod kierownictwem P. Wojciechowskiego. W listopadzie 1918 r. utworzono Syberyjsko-Polski Bank Komercyjny, którego główny kapitał akcyjny sięgał 5 mln rubli. Zarząd banku znajdował się w Tomsku. Życie Polaków w guberni tomskiej, jak zresztą na całej Syberii, w okresie rewolucji i wojny domowej było bardzo aktywne i urozmaicone. Wyróżniało się wysokim stopniem świadomości narodowej, patriotyzmu i samoorganizacji. Cele narodowe i patriotyczne stały się sprawą dominującą. Sensem życia dla wielu Polaków był udział w walce o niepodległą Polskę i powrót do kraju.

*Z języka rosyjskiego
tłumaczyła Ewa Rybarska*